

УДК 338.431.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-11>**Єфанов В.А.**кандидат економічних наук, доцент,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2004-1470>**Yefanov Volodymyr**
Sumy National Agrarian University

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВИТРАТ НА ВИРОБНИЦТВО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

В статті розглянуто основні специфічні риси формування витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в умовах війни в Україні. Окреслено специфіку категорії «витрати» в теоретичному та практичному економічному контексті. Визначено зміни виробництва продукції сільського господарства котрі відбулись в результаті воєнних дій на території України, в цілому по даному сектору економіки та за галузями рослинництва та тваринництва. Оцінено масштаби та специфіку втрат виробництва галузі в результаті бойових дій, обстрілів та замінування. Проаналізовано структуру та основні елементи матеріальних витрат на виробництво аграрної продукції в умовах війни. Розкрито основні елементи витрат виробництва в умовах війни. Визначено та оцінено значення природного відтворення в галузі як фактору, котрий сприяє більш низьким темпам росту вартості витрат в ускладнених умовах постачання необхідних для інтенсивного виробництва продукції матеріальних ресурсів.

Ключові слова: витрати, собівартість, втрати, матеріальні витрати, оплата праці, сільське господарство, воєнні дії, продукція сільського господарства, ефективність виробництва.

FEATURES OF THE FORMATION OF COSTS FOR THE PRODUCTION OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

The article examines the main specific features of the formation of costs for the production of agricultural products in the conditions of war in Ukraine. The specifics of the "costs" category in the theoretical and practical economic context are outlined. The assessment of costs and losses in the activities of Ukrainian agricultural enterprises during the war requires special attention, as one of the key factors in determining the state and possibilities of the functioning of the national economy. The methodological basis of the correct calculation of the cost of production and sale of agricultural products in the conditions of hostilities becomes one of the key conditions for preserving production and preventing its bankruptcy. The changes in the production of agricultural products that occurred as a result of military actions on the territory of Ukraine, in general in this sector of the economy and in the fields of plant and animal husbandry, have been determined. By the beginning of 2023, production in the industry as a whole decreased by 28%, including in crop production by 39.5%, and in livestock production by 8.2%. It was the closure of enterprises in the war zone and the loss of production capacity that became the main cause of destabilization of the agrarian sector of the country's economy. The scope and specifics of production losses in the industry as a result of hostilities, shelling and mining were assessed. The structure and main elements of material costs for the production of agricultural products in the conditions of war are analyzed. The undoubted advantage of agriculture in the conditions of hostilities is its ability to be self-sufficient and self-reproducing, but with modern technologies, without additional involvement of external resources, at least in the form of fuel and spare parts for machinery and electricity, it is impossible to ensure the production process. In addition, a significant problem is the shortage of labor resources in rural areas. The main elements of production costs in war conditions are disclosed. The importance of natural reproduction in the industry as a factor contributing to lower rates of cost growth in difficult conditions of supply of material resources necessary for intensive production of products was determined and evaluated.

Key words: costs, cost price, losses, material costs, wages, agriculture, military operations, agricultural products, production efficiency.

JEL classification: O13

Постановка проблеми. Проблематика витрат в діяльності сільськогосподарських підприємств є актуальним питанням дослідження в діяльності аграрного сектору за будь-яких умов розвитку економіки. Визначення питань вивчення специфіки витрат, розрахунок на їх основі собівартості та оцінка можливостей і шляхів їх зниження є одним з головних напрямків формування ефективності виробництва. Витрати виробництва та сформована на основі їх оцінки собівартість відображають всі сторони виробничої, організаційної, фінансової господарської діяльності підприємства

на внутрішньому та зовнішньому рівні. Визначення витрат характеризує ступінь використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів в роботі підприємства. В умовах воєнних дій проблематика можливості отримання ресурсів для забезпечення здійснення витрат в діяльності підприємства та динаміка зміни в їх вартості є одним з головних факторів збереження підприємств аграрного сектору України, що й зумовило здійснення нами даного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування собівартості в країні під час бойових дій та

оцінку вартості виробленої продукції в умовах післявоєнного відновлення економіки можна визначати як цілий пласт нових наукових досліджень для української наукової спільноти в поточній ситуації та в перспективі. Класичний підхід в дослідженнях категорії витрат та специфіки їх формування для української економічної діяльності галузі сільського господарства, а також пошук ефективних інструментів регулювання витрат здійснювали такі видатні українські вчені В. Василенко, А. Кармінський, Т. Крушельницька, П. Макаренко, В. Палій, П. Саблук, А. Череп, О. Шпичак. Однак, динамічні зміни суспільства та виклики, котрі ставить перед теорією й практикою аграрної економіки війна в Україні, вимагають постійного удосконалення методичного інструментарію управління витратами для забезпечення виживання та позитивної динаміки розвитку сучасного агровиробництва.

Метою статті є дослідження специфіки формування витрат в процесі діяльності підприємств аграрного сектору України та розгляд різних підходів до визначення витрат і втрат сільськогосподарських підприємств в умовах повномасштабної війни на території країни.

Виклад основних результатів дослідження. Витрати є однією з базових категорій економічної системи, котра визначає специфіку організації господарської діяльності окремих суб'єктів та економічної системи в цілому. Саме рівень вкладених ресурсів та їх співвідношення з отриманим результатом визначає ефективність та доцільність ведення бізнесу та розвитку тих чи інших секторів економіки в умовах ринкових відносин. Співвідношення саме категорій «витрати» й «собівартість» тісно пов'язані та визначають масштаб витрат кожного підприємства на рівнях виробництва та реалізації відносно конкретного виду продукції в грошовій формі, як показник господарської діяльності, визначає ступінь ефективності використання задіяного потенціалу даного суб'єкту господарювання. Саме зв'язок даних категорій, з позиції більшості науковців, наприклад, М.І. Скрипника, визначає ознакою класифікації собівартості саме специфіку та ступінь охоплення витратами виробленої та реалізованої продукції. Витрати, а відносно до них і собівартість, визначаються відповідно до повноти включення в них ресурсів, відношення до продукції, часу та мети визначення та інших характеристик [1]. Відповідно до класифікації витрат за національними та міжнародними стандартами, на онові П(С)БО № 16 «Витрати» затверджено наказом Міністерства фінансів України від 27 червня 2013 року № 627, витрати розглядаються як зменшення економічних вигід в формі вибуття активів, що засовуються для забезпечення функціонування суб'єкта господарської діяльності [2]. Найбільш повна класифікація витрат сільськогосподарського виробництва, з нашої точки зору, виконана в дослідженнях В.Я. Білоножко, І.І. Мостов'яка, В.П. Карпенко, Полторецького, А.П. Березовського, за якими визначається, що, враховуючи специфіку аграрного виробництва, найчастіше собівартість поділяють на виробничу і повну, індивідуальну і галузеву, планову і фактичну [3]. Оцінка витрат, за точки зору М.В. Шарко, Н.В. Мешкова-Кравченко, О.М. Радкевич, здійснюється як в поточному моменті функціонування підприємства, так і за підсумками того чи іншого періоду [4]. Ми розділяємо позицію

Войтенко Т., стосовно того, що особливої уваги вимагає оцінка витрат та втрат в діяльності українських аграрних підприємств під час війни, як один з ключових факторів визначення стану та можливостей функціонування національної економіки. Методичні основи правильного розрахунку собівартості виробництва та збуту продукції сільського господарства в умовах бойових дій стає однією з ключових умов збереження виробництва та недопущення його банкрутства [5].

Війна принесла значні втрати в аграрний сектор України. Лише за перший рік, на лютий 2023 року, величина прямих збитків від війни, завданих активам суб'єктів економічної діяльності аграрного сектору склала 8,7 млрд доларів США, а сума непрямих втрат досягла 31,5 млрд доларів США, відповідно до проведеної оцінки Світового банку. Згідно проведеною даною організацією оцінкою, лише за наслідками першого року війни, витрати на реконструкцію та відновлення аграрного виробництва для України визначено в сумі 29,7 млрд доларів США. Всі заходи з відновлення аграрного сектору національної економіки розглядаються в довгостроковій перспективі мінімум на 10 років, в тому числі в перший повоєнний рік в розміні мінімум 600 млн доларів США для першочергового відновлення аграрного виробництва [6]. Але варто наголосити, що війна продовжується, втрати зростають кожного дня, як через руйнування матеріальної складової аграрного виробництва, так і в наслідок екологічного пошкодження природного середовища, деградації ґрунтового покриву, його забруднення, котре виникає в результаті бойових дій на території країни. Виходячи з оцінки змін динаміки виробництва, проведеної нами за даними Державної служби статистики України в табл. 1, довоєнний період характеризувався поступовим зростанням виробництва в галузі, не зважаючи на динамічні коливання, в цілому аграрний сектор мав позитивну динаміку розвитку.

На початок 2023 року виробництво в цілому по галузі скоротилось на 28%, в тому числі в рослинництві на 39,5, а в тваринництві на 8,2%. Саме закриття підприємств в зоні бойових дій та втрата виробничих потужностей стала основною причиною дестабілізації аграрного сектору економіки країни. Розбіжність в виробництві продукції рослинництва та тваринництва пояснюється специфікою розташування галузей: значна частина орних земель рослинництва знаходилась в зоні, де зараз ведуться бої, тоді як тваринництво більш мобільне та частіше було розташоване на територіях, котрі були поза зоною прямого воєнного впливу. Однак, втрати обох основних галузей та всього аграрного сектору для в масштабах національної економіки надзвичайно великі й продовжують зростати через постійні бої, мінування та бомбардування і обстріли.

Лише перший рік війни, відповідно до даних Мінагрополітики України та проведених досліджень Київської школи економіки, для аграрного сектора призвів до прямих втрат на суму 6,6 млрд дол. США, що склало на 2022 рік 23% від загальної вартості активів всіх українських господарств, що працювали на початок війни в країні. Втрати від бойових дій мають 2653 підприємств, більшість з них припинили свою діяльність, на 1,9 млн га скоротилась площа ріллі, висока мінна небезпека зберігається на сільськогосподарських угіддях площею понад 1,2 млн га [8].

Таблиця 1

Індексна динаміка виробництва сільськогосподарської продукції в агропідприємствах України за 2010–2022 рр.

Роки	Вся продукція сільського господарства	з неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2010	97,5	94,6	109,8
2015	94,8	94,5	96,5
2018	112,0	113,6	104,5
2019	102,7	102,5	103,8
2020	88,0	85,8	99,3
2021	122,3	127,8	98,0
2022	72,0	68,5	91,8

Джерело: проаналізовано автором на основі даних Держслужбстату України [7]

Другий рік війни став не менш складним дня національної економіки України та для сільського господарства, чим перший, а в деяких аспектах і значно важчим. Якщо в 2022 році в умовах бойових дій потрібно було зібрати озимі, посіяні в мирний час, то в 2023 році всі посівні, (осіння 2022 року й весняна 2023 року) відбувались в стані постійного виробничого ризику, так само як і жнива. Аналогічна проблема з забезпеченням тваринництва кормами, постачанням засобів захисту рослин, ветпрепаратів, добрив, а також із зберіганням, транспортуванням та вивезенням виробленої продукції. Дослідження, проведені Національним науковим центром «Інститут аграрної економіки», прогнозують на 2023 рік рівень виробничих витрат для фермерських господарств на рівні 27,0 тис. грн на 1 га., що перевищує довоєнний показник на 7,6%, але дані результати стосуються підприємств поза зоною бойових дій, обстеження та прогнозу було виконано в фермерських господарствах Вінницької та Черкаської областей [9].

Безсумнівною перевагою сільського господарства в умовах бойових дій є здатність його самозабезпечення та самовідтворення, але за сучасних технологій без додаткового залучення сторонніх ресурсів, хоча б вигляді палива та запчастин для техніки та електроенергії, виробничий процес забезпечити неможливо. Окрім того, значною проблемою є дефіцит трудових ресурсів в сільській місцевості [10].

Важливим фактором досить низьких темпів зростання витрат стала саме здатність сільського господарства функціонувати на основі природних процесів, його самовідтворення. Тому значне скорочення використання засобів виробництва не призвело до припинення виробничих процесів, а лише змінило їх. Наприклад, обсяги внесення мінеральних добрив під сільськогосподарські культури зменшиться майже вдвічі, від 4–5 ц на 1 га в довоєнний час, до 2–2,5 ц на одиницю площі в 2023 році. Зменшення стосується також витрат на фонд заробітної плати і складе майже 1,0 тис. грн на 1 га. Потреба в жорсткій економії паливно-мастильних матеріалів також стала головним фактором скорочення технологічних операцій, прогнозовано їх скорочення досягнуло на 2023 рік до 20–30%, що значно спростило технології. За попередніми оцінками, виконаними Мінагрополітики та продовольства України спільно з Інститутом аграрної економіки, на 2023 рік, основна частина витрат аграрного сектору відноситься до матеріальних: витрати на мінеральні добрива склали 26,4% обсягу виробничих

витрат; на паливно-мастильні матеріали приходиться 12,0%, а на засоби захисту рослин та посівні матеріали 7,7%. Також до 15,2% виробничих витрат, за попередніми оцінками, в 2023 році припадає на утримання та ремонт основних засобів [9].

Специфікою виконаного прогнозу є оцінка витрат для діючих підприємств, котрі працюють, в основному, на територіях, розташованих поза зоною бойових дій. Відповідно, зруйновані та постраждали від війни підприємства, котрі знаходяться в критичних зонах, або ті, що взагалі припинили своє існування через критичний масштаб втрат, в дану оцінку введено не було. Однак, ми вважаємо, що величина витрат значно зросте навіть для агроформувань, котрі розташовані в умовно безпечних зонах господарської діяльності, адже перший рік війни підприємства тримались за рахунок наявності деяких запасів з попереднього року, то на другий рік дані резерви вичерпуються, вимагаючи постійного пошуку насіння, добрив, сировини, матеріалів, палива, запчастин, кормів та багато інших ресурсів, необхідних для забезпечення виробничого процесу. Такий пошук ускладнюється як ризиками війни, так і інфляцією та проблемами функціонування логістики та інфраструктури аграрного сектору. Враховуючи, що в 2022 році індекс інфляції, за даними НБУ, склав 126,6%, а в 2023 році 105,1%, лише за інфляційними показниками, для підтримки простого відтворення виробництва, витрати можуть зрости більше, чим на 30% [11]. Очевидним є висновок, що значне зростання вартості пального, добрив, гербіцидів, кормів, та інших виробничих ресурсів, пов'язане як з їх дефіцитом та проблемністю їх доставки, так і з загальною інфляцією в країні з воєнним станом, стає головним фактором росту витрат виробництва [12].

Важливим фактором, котрий не допустив стрімкого зростання витрат на виробництво в аграрному секторі стало впровадження всебічної підтримки аграрних виробників з боку уряду, зокрема, від Міністерства аграрної політики та продовольства України передбачено виплати у розмірі 3100 грн. на кожен гектар для фермерів, в розпорядженні яких знаходиться земля до 120 га, а також надання допомоги на утримання великої рогатої худоби в розміні 5300 грн за одну голову при наявності до 100 голів великої рогатої худоби. Впроваджено також грантові програми з підтримки обробки меліоративних земель, садівництва, тепличного господарства. Таке отримання компенсацій втрат виробництва, а також гуманітарна допомога з отримання насіння, кормів, ветеринарних

препаратів, та інших ресурсів для аграрного виробництва, стало фактором, при введенні якого в статті витрат, сформувався більш низька собівартість, чим могла бути в існуючих реаліях. Окрім того, вартість пошкоджених земель, споруд, техніки, худоби та багаторічних насаджень і посівів, у витрати не внесена одночасними сумами, а введено в калькуляцію собівартості через врахування відновлення даних ресурсів в довгостроковому періоді.

Висновки. Витрати виробництва сільськогосподарської продукції в умовах війни змінюють свою динаміку в сторону зростання, що пов'язане, в першу чергу, з ризиками та невизначеностями воєнного часу, інфляцією та дефіцитом виробничих ресурсів. Фактором зростання витрат стали й значні втрати аграрного

виробництва, спричинені бойовими діями, що також потребує додаткових ресурсів для відновлення галузі. Позитивною стороною саме сільського господарства в умовах війни стала його здатність до самовідтворення за рахунок природних біологічних процесів, що відбуваються в ході виробництва продукції галузі. Тому, не зважаючи на скорочення витрат на виробництво, аграрний сектор скоротив своє виробництво набагато менше, чим інші галузі економіки. В умовах воєнного часу саме завдання максимальної економії витрат, пошуку джерел постачання матеріальних ресурсів та формування безпечних каналів збуту виробленої продукції на основі окупності витрат на її виробництво, стають найбільш важливими для виживання сільськогосподарських виробників.

Список використаних джерел:

1. Скрипник М.І. Ідентифікація витрат з метою визначення собівартості продукції. Облік і фінанси АПК. 2010. № 2. С. 61–65.
2. П(С)БО № 16 «Витрати» затверджено наказом Міністерства фінансів України від 27 червня 2013 року № 627. URL: <https://zakon.help/article/polozhennya-standart-buhgalterskogo-obliku-16>
3. Аграрна економіка: навч. посіб. / Білоножка В.Я., Мостов'як І.І., Карпенко В.П., Полторецький С.П., Березовський А.П.; за ред. В.Я. Білоножка. Умань : Видавець «Сочинський М. М.», 2016. 418 с.
4. Економіка підприємства. Ч.1: навч. посіб. (рек. МОН) / Шарко М.В., Мешкова-Кравченко Н.В., Радкевич О.М. Херсон : Олді – плюс, 2014. 436 с.
5. Войтенко Т. Розраховуємо фактичну собівартість сільськогосподарської продукції. 2023. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2023/december/issue-97/article-127200.html>
6. World Bank, Government of Ukraine, European Union, United Nations, Rapid Damage and Needs Assessment. World Bank Group, March 2023.
7. Індекси сільськогосподарської продукції (2010–2022). URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/sg_rik/arch_iosv.htm
8. Нейтер Р. Втрати на \$40 млрд: як через війну страждає аграрний сектор України. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>
9. Витрати фермерських господарств у 2023 році лише на 7,6% перевищать показники довоєнного 2021 року. Інститут аграрної економіки URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/presrelease/3680-vytraty-fermerskykh-hospodarstv-u-2023-rotsi-lyshe-na-76-perevyshchat-pokaznyky-dovoyennoho-2021-roku-institut-aharnoyi-ekonomiky.html>
10. Malik M., Shpykuliak O., Kravchenko S., Malik L. & Yuzhykova V. Development of farms in wartime conditions. *Ekonomika APK*. 2023. № 30(1). С. 40–50. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202301040>
11. Коментар Національного банку щодо рівня інфляції у 2023 році URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-u-2023-rotsi>
12. Березюк С., Гонтарук Я. & Ясинська Б. Забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. № (47). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-44>

References:

1. Skrypnyk M.I. (2010) Identifikatsiya vytrat z metoyu vyznachennya sobivartosti produktsiyi. *Oblik i finansy APK*, no. 2, pp. 61–65.
2. P(S)BO No. 16 «Vytraty» zatverdzheno nakazom Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 27 chervnya 2013 roku No. 627. Available at: <https://zakon.help/article/polozhennya-standart-buhgalterskogo-obliku-16>
3. *Ahrarna ekonomika: navch. posib.* / Bilonozhko V. Ya., Mostov'yak I.I., Karpenko V.P., Poltorets'kyi S.P., Berezovs'kyi A.P. (2016); za red. Bilonozhka V.Ya. Uman': Vydavets' «Sochins'kyi M.M.», 418 p.
4. *Ekonomika pidpryyemstva*. Ch.1: navch. posib. (rek. MON) / Sharko M.V., Myeshkova-Kravchenko N.V., Radkevych O.M. (2014) Kherson: Oldi – plus, 436 p.
5. Voytenko T. Rozrakhovuyemo faktychnu sobivartist' sil's'kohospodars'koyi produktsiyi. (2023). Available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2023/december/issue-97/article-127200.html>
6. World Bank (March, 2023) Government of Ukraine, European Union, United Nations, Rapid Damage and Needs Assessment. World Bank Group.
7. Indeksy sil's'kohospodars'koyi produktsiyi (2010-2022). Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/sg_rik/arch_iosv.htm
8. Neyter R. (2022) Vtraty na \$40 mlrd: yak cherez viynu strazhdaye ahrarnyy sektor Ukrayiny. *Ekonomichna pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>
9. Vytraty fermers'kykh gospodarstv u 2023 rotsi lyshe na 7,6% perevyshchat' pokaznyky dovoyennoho 2021 roku. Institut ahrarnoyi ekonomiky Available at: <http://www.iae.org.ua/presscentre/presrelease/3680-vytraty-fermerskykh-hospodarstv-u-2023-rotsi-lyshe-na-76-perevyshchat-pokaznyky-dovoyennoho-2021-roku-institut-aharnoyi-ekonomiky.html>
10. Malik M., Shpykuliak O., Kravchenko S., Malik L. & Yuzhykova V. (2023) Development of farms in wartime conditions. *Ekonomika APK*, no. 30(1), pp. 40–50. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202301040>
11. Komentar Natsional'noho banku shchodo rivnya inflyatsiyi u 2023 rotsi Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-u-2023-rotsi>
12. Berезyuk S., Hontaruk Ya. & Yasins'ka B. (2023) Zabezpechennya prodovol'choyi bezpeky derzhavy v umovakh voyennoho stanu. *Ekonomika ta suspil'stvo*, no. (47). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-44>